

...a folklorisztikus és mágikus, ... a költői és misztikus, ... a realista és modern ... természetes módon van együtt Szóts István művészetében. ... benne van az erdélyi havasok tiszta népköltészete, az emberi szegénység és kiszolgáltatottság örök fájdalma, a szeretet és a szolidaritás szépsége, a nagyvárosok képének realista rajza és a modern filmnyelv teljes eszköztára, évtizedekkel megelőzve a mozgókép európai újítóit.

SZÓTS ISTVÁN

Emberek a havason című filmje

MAGYAR ÖRÖKSÉG

Amikor az az örömteli és megtisztelő felkérés ért, hogy laudációt, azaz dicsérő ajánlást tehetek a Bíráló Bizottság előtt Szóts István magyar filmrendező díjazásának ügyében, eltűnődtem, nem illetlenség-e ilyet művelni. Nevezetesen: kell-e egy nagytekintélyű tudósokból és művészekből álló testület színe előtt egyáltalán ajánlani Szóts Istvánt olyan kitüntetésre, amely a magyar szellemi örökség folytatóit, továbbvivőit illeti meg. Méltatni érdemeit, amelyek — reményeim szerint — közismertek és elvitathatatlanok. Kérem ezért, tekintsenek el attól, hogy Szóts István életútját, kivételes helyét a magyar és egyetemes filmművészetben érvként elősoroljam, vagy hogy remekművét, az *Emberek a havason-t* elemezzem. Helyette elsősül néhány képet idéznék fel, mert a mozgókép elsődleges anyaga mindig a kép, s a jó filmből mindig erős képekre emlékszünk; másodjára pedig Szótsnek egy olyan tevékenységére hívnám fel a figyelmet, amelyet fontosnak és rá jellemzőnek tartok, s amely talán kevésbé ismert.

Nos, az első kép az *Emberek a havason* elejéről való. A favágó és felesége gyermekük születésekor bemutatja a kisbabának a hatalmas erdőt, s egy fát jelölnek meg, amely, amíg csak él, a gyermek fája lesz. A második kép ugyanebből a filmből, amikor a férfi és az asszony a már nagyobbacska gyerekekkel a magas hegygerincen halad, hosszú percek alatt. Kora reggel van, még nem szállt fel a hajnali köd, a bérc teteje a felhőkbe nyúlik. A család — férfi, asszony, gyermek — a tejfehér, puha égben megy a végzete felé. A harmadik képen, melyről szólni szeretnék, az asszony már halott. A városból tartanak hazafelé, az otthonukba, a havasokba, amely a feleség és anya végső nyughelye lesz. Férjének nincs pénze a halott hazaszállíttatására, a drága temetésre: halott feleségét, mintha élő volna, vonaton viszi haza. A harmadosztályú kupéban kopottas ruhás, fáradt emberek zötykölődnek. Talán tudják és értik, miről van szó, ez nem derül ki pontosan a feszült, néma képsorokból. Csak azt látjuk, hogy szemükben egyre több a megértés, a részvét és a szeretet.

Az első idézett kép, a film elejéről, folklorisztikus és mágikus. A második költői és misztikus. A harmadik — a filmtörténet egyik legerőteljesebb atmoszférájú képsora - realista és modern. Mert mindez természetes módon van együtt Szóts István művészetében. Az erdélyi havasok tiszta népköltészete, az emberi szegénység és kiszolgáltatottság örök fájdalma, a szeretet és a szolidaritás szépsége, a nagyvárosok képének realista rajza és a modern filmnyelv teljes eszköztára, évtizedekkel megelőzve a mozgókép európai újítóit. Szóts filmje akkor

született, amikor Olaszországban elkészült az első neorealista mű, Visconti *Ossessionéja*, jó fél évtizeddel azelőtt, hogy a neorealizmus a csúcsára jutott volna. Mégis, mintha már a neorealizmus késői, érett korszakát idézné: amikor a valóság szociografikus ábrázolása mesévé és költészetté párolódott. S mindez abban a közegben, amelyben ez az egység még oly természetes és adott, amelyben a kultúra, a szokás, a hit és a művészet még nem vált el egymástól: az erdélyi havasok felhőkhöz közeli, tiszta levegőjű világában. Ez előtt a szokatlan szépség és tisztaság előtt hajtotta meg fejét a nemzetközi filmszakma Velencében, amikor Szóts filmjének ítelték a fesztivál nagydíját, az Arany Oroszlánt.

És most következnek a negyedik — utolsó — kép, amely már ajánlásom második témájához vezet. Budapest, 1945 februárja. Budán még dörögnek a fegyverek, Pest utcáin temetetlenül hevernek a holtak. A New York kávéház romjainál fiatalember siet, hóna alatt iratköteg. A kávéház kapuboltozata alatt hat férfi holtteste. Az ifjú és még néhány járókelő az Almássy téren földeli el a tetemeteket, szemfedőnek egy filmkölcsönző irodából szereznek plakátokat. A halottakon egy amerikai film felirata: „*A bűn árnyékában...*”

E képsort nem Szóts István készítette. Számára ez talán túl giccses és direkt lett volna. Ilyet csak a valóság képes produkálni. Mert az a bizonyos fiatalember a szétlőtt városban, hóna alatt a kéziratokkal, Szóts István volt. Szegedre igyekezett éppen, hogy a papírokat átadja Szent-Györgyi Albertnek, aki akkor — lehetséges államelnök-jelöltként — Moszkvába repült. A szóbanforgó kézirat az óvóhelyen, gyertyák imbolygó lángjánál íródott. Címe: *Röpirat a magyar filmművészet ügyében*. „Ilyen körülmények között tervezni, írni, a magyar film reneszánszáról álmodni valóban csak egy alvajórnak vagy egy rögeszme megszállottjának juthatott eszébe” — írja erről később Szóts. Valóban, az írásból egy álmodó fantaszta hite és lelkesedése süt. Meg volt győződve arról, hogy akkor Magyarországon mindenki a saját területén hasonló röpiratokat készít arról, hogyan lehetne újjáépíteni a romokban lévő országot és kultúrát. Röpirata egy szép álm dokumentuma. Álomé, mely soha nem valósult meg. „A nagy parlag és pusztaság ismét kiművelt emberfőkre vár - írja. - Jövőt, függetlenséget csak akkor remélhetünk, ha minőségi embertípust, mély kultúrájú nemzetet tudunk teremteni.” Hitte, hogy ebben a művészetnek különleges szerepe van. „A művészet — olvasható a röpiratban —, mely életet álmodó hitével, a szeretet és az örök humánus mindent megértő írával gyógyította a sebeket, vár, és talajvesztetten áll a nagy kavargásban. Vár türelemmel az ő idejére. Mert tudja, hogy az emberek a szenvedések, a gyűlölet, a vér és a romok világából ismét hozzá menekülnek: a harmónia, az igazság elfelejtett arcához.” Abban a megújulásban, melyről Szóts álmodott, kulcsszerepet szánt korunk új népművészetének, a filmnek, amelyet kiszabadítani vágyott a pénz és a hatalom rabsága alól, s a nemzeti kultúra egyenrangú partnerévé kívánt emelni. „Nem tudunk és nem is szabad elképzelnünk olyan Európát — írja —, ahol egyszínűvé fakul az emberek vérmérséklete, ritmusa és nyelve. Európának éppúgy szüksége lesz magyar filmre, mint ahogy nem nélkülözhetette a svéd drámát, az olasz operát, a flamand festőket vagy a bécsi muzsikát.” Ma is aktuális szavak ezek. Mert Szóts gyönyörű álmaiból vajmi kevés valósult meg. Röpiratát, melyet saját költségén nyomtatott ki, eljuttatta az ország akkori vezetőihez, de visszhangra nem talált, azt sem tudja, legalább elolvasták-e. A filmszakma vezetői — mint írja — „fanyalgással fogadták”. „Nekik régi pozíciójuk visszavétele és biztosítása volt a fontos — állapította meg keserűen. — A zsákmányra koncentráltak.” A többit, a történet szomorú folytatását ismerjük. Szótsöt, a kor egyik legnagyobb humanista művészt fasizmussal

vádolják, csak nehezen sikerül tisztáznia magát. Mint írja: „A béke termékeny, alkotó légkör, felívelő művészi tervek helyett rágalom és hazugságok ellen kellett védekezniem. Kezdeti lendületem megtört, indulásomat lefékeztek, startomat visszavetették.” Még elkészíthette az *Ének a búzamezőkről-t*, de már erős nyomás alatt, s a film már nem jutott — nem juthatott — el a nézőkhöz. Az álomnak vége szakadt. A szigorú, rideg valóság évei következtek: Szóts elhagyni kényszerült az országot. Bécsben készített szép képzőművészeti filmeket, tanított az ottani Filmakadémián. Pályája, mint oly sok nagy magyar művészé, kényszerűen torzó maradt. „Nagy kerülők után és nagy késéssel jutottam el kiindulási pontomhoz” — írta 1989-ben, a változások évében, amikor hazatért, s az egész szakma őt ünnepelte. Esztergomban háromnapos konferenciát tartottak tiszteletére, levetítették összes munkáját, köztük az eddig Magyarországon ismeretlen ausztriai rövidfilmeket is, s ez alkalomból megjelent bibliofil kiadásban Szóts elfelejtett *Röpirata*, melyet a konferencia résztvevői egyre fokozódó izgalommal olvastak végig, mint máig a legjobb, legaktuálisabb elemzést a magyar filmszakma helyzetéről és céljairól. Aktuálist, mondom, mert a gondok ugyanazok maradtak, a filmgyártást — Szótsöt idézve — továbbra is „a kalmárok lármás serege” uralja, s javaslatai közül vajmi kevés valósult meg. Mégis, akkor Esztergomban a szakma nem megtört, csalódott férfival, hanem derűs, szellemi ereje teljében lévő, bölcs, idős művésszel találkozott. Szóts 1989-ben új előszót írt könyvéhez, amelyben többek között ez olvasható: „Ennek a megcsönkített, szegény országnak elvették a sóját, aranyát, vasát és ezüstjét. Csak pallérozott, kiművelt emberfői adhattak reményt a megmaradásra, újjászületésre. És milyen tékozlóan bántunk velük!”

Tisztelt Bizottság! Úgy érzem, Szóts Istvánnak, ennek a nagy művésznak az egész magyar kultúra adója. E visszafizethetetlen, súlyos adósságból törleszteniénk díjazásával.

Báron György

SZÓTS István filmrendező (Szentgyörgyválya [ma Románia], 1912 — Bécs, 1998). Tanulmányait a Ludovika Akadémián, majd a Képzőművészeti Főiskolán (1933—35) Aba- Novák Vilmos és Iványi-Grünwald Béla tanítványaként végezte. 1933-39-ben Erdélyben gazdálkodó. 1939—41-ben a Hunnia Filmgyár vágó- és rendezőasszisztense. 1942-től játékfilmrendező. 1943-ban megalapította a Szóts Filmet. 1957-től haláláig Ausztriában élt. 1964-69-ig az Osztrák Filmakadémia rendező-tanára. 1990-től a Színház- és Filmművészeti Főiskola filmtanszakának tanára. 1990-től a Magyar Művészeti Akadémia, 1993-tól a Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia tagja.

Kitüntetései: a velencei filmfesztivál fődíja (1942), dokumentum filmkategória díja (1956), osztrák filmdíjak (1962, 1969), Magyar Művészetért Díj (1990), Kossuth-díj (1992), a filmszemle életműdíja (1994).

Főbb művei: könyvek: *Röpirat a magyar filmművészet ügyében* (1945), *Gróf Batthyány Lajos főbenjáró pere és vértanúsága* (1987); magyar nyelvű filmek: *Emberek a havason* (1942); *Kádár Kata* (1943); *Ének a búzamezőkről* (1947); *Kövek, várak, emberek* (1955); *Melyiket a kilenc közül?* (1957)